

ЧЕРКАСЬКИЙ ІНСТИТУТ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ ІМЕНІ ГЕРОЇВ ЧОРНОБИЛЯ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

Кафедра суспільних наук

«ФІЛОСОФІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ»

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

з організації самостійної роботи

підготовки здобувача за другим (магістерським) рівнем вищої освіти
в галузі знань 26 «Цивільна безпека»
спеціальності 261 «Пожежна безпека»
спеціалізації – управління пожежною безпекою

факультет цивільного захисту

Черкаси – 2024

Розглянуто та схвалено на засіданні кафедри суспільних наук Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України (протокол №1 від «30» серпня 2023 р.)

Усов Д. В.

Філософія та методологія науки: методичні вказівки з організації самостійної роботи для підготовки здобувача за другим (магістерським) рівнем вищої освіти в галузі знань 26 «Цивільна безпека» спеціальності 261 «Пожежна безпека» спеціалізації – управління пожежною безпекою / Д. В. Усов. – Черкаси: ЧПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗУ, 2024. – 36 с.

У методичних вказівках викладені навчально-методичні матеріали, необхідні для самостійного вивчення дисципліни «Філософія та методологія науки» – загальні положення щодо організації самостійної роботи, основні форми самостійної роботи, питання, що виносяться на самостійне вивчення, термінологічний словник.

© Д.В. Усов, 2024 р.
© ЧПБ ім. Героїв Чорнобиля
НУЦЗУ, 2024 р.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

У сучасній соціокультурній ситуації роль і значення філософсько-методологічної підготовки здобувачів як молодих учених суттєво зростають. Це визначається комплексом об'єктивних процесів, що відбуваються в сучасному суспільстві, які й формують проблемне поле соціодинаміки на даному етапі його розвитку. Фронтальне впровадження науки й сучасних інформаційних технологій у найважливіші сфери життєдіяльності суспільства, глобалізація соціально-економічного розвитку сучасного соціуму, перманентне загострення екологічних проблем – ці та багато інших явищ актуалізують проблеми філософсько-світоглядного й логіко-методологічного порядку.

Мета: освоєння здобувачами найбільш актуальних і значних досягнень світової й вітчизняної традиції в сфері дослідження феномена науки і її соціокультурних імплікацій, забезпечення філософсько-методологічної підготовки здобувачів рівня магістр, становлення професійної свідомості, впровадження гуманістичних взаємин в органах і підрозділах служби цивільного захисту.

Завдання: сформувати у здобувачів стійкі навички рефлексивної культури мислення й уявлення про можливості сучасної методологічної свідомості, філософсько-методологічне забезпечення професійної наукової діяльності магістрантів і творче осмислення ними відповідної філософської проблематики, що має безпосереднє відношення до питань логіки, методології, соціології науки, розвиток професійної культури.

У результаті вивчення навчальної дисципліни здобувач повинен **знати:**

- проблематику й змістовні особливості сучасної філософсько-методологічної думки;
- вивчити найбільш значні й актуальні ідеї й концепції, розроблені в посткласичній філософії й методології науки;
- основні принципи, ідеали й норми епістемологічного й філософсько-методологічного дослідження, методологічні орієнтації, методи й регулятиви наукового дослідження природної, соціальної й духовно-психічної реальності;
- основні закономірності функціонування й розвитку пізнавальної діяльності, у тому числі й у науці, їхні особливості в сучасному світі;
- сутність і зміст найважливіших сучасних теоретико-пізнавальних проблем, основні стратегії їхнього вирішення.

вміти:

- раціонально формулювати й аргументувати, критично оцінювати й аналізувати зміст і цілі пізнавальних дій, наукових проектів, програм соціальної практики, спрямованої на вирішення актуальних проблем громадського життя й перетворення природної й соціальної дійсності;
- застосовувати отримані філософські знання, властивий їм категоріально-понятійний апарат і методологію при науково-теоретичному й емпіричному аналізі теоретико-пізнавальних, наукових, соціальних і культурних проблем сучасного світу;
- володіти методологією інтерпретації пізнавальних процесів і когнітивних практик, у тому числі й у галузі науки;
- розуміти методологічні принципи співвідношення попередніх та сучасних наукових теорій, орієнтуватись в методологічних проблемах неklasичної та постнеklasичної науки.

Компетентності, якими повинен оволодіти здобувач:**загальні:**

- розуміння цивілізаційних і культурних передумов науки;
- орієнтація у категоріальному апараті науки;
- оволодіння базовими цінностями науки як складової культури, їх застосування для власного особистісного й культурного саморозвитку;
- здійснення теоретичного узагальнення знань про науку, як складових предмету філософії і методології науки;
- розкриття змісту головних періодів історичного розвитку світової науки;
- формування стратегії власного теоретичного досвіду, визначення його предмету, мети й завдань;
- оволодіння методами і прийомами логічного аналізу, що забезпечують можливість працювати з науковими текстами;
- теоретичне осмислення та критичний аналіз класичних та сучасних концепцій і тенденцій наукового пізнання;
- оволодіння методологічними засадами наукового пізнання;
- подання результатів спостережень та експериментальної діяльності у визначеній знаковій системі за допомогою методологічних принципів і засобів;

професійні:

- застосування прийомів моделювання, спрощення, порівняння, якісної оцінки кількісних результатів;
- оволодіння навичками наукового дослідження;
- використання філософських і наукових знань для здійснення наукової діяльності;
- встановлення якості застосування загальнологічних методів (аналіз, синтез, індукція, дедукція, систематизація, класифікація) на основі

результатів відповідної професійної діяльності;

- використання у професійній діяльності знання традиційних та сучасних проблем філософії науки (наука як особливий вид знання, діяльності та соціальний інститут, природа наукового знання, структура науки, сучасні концепції філософії науки);
- використання у професійній діяльності знання традиційних та сучасних проблем методології науки (методологія наукового пізнання, емпіричні та теоретичні методи дослідження);
- застосування філософських і наукових знань для осмислення сучасного стану цивілізації, проблем і перспектив її розвитку.

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Уведення модульної системи організації навчального процесу приводить до скорочення аудиторного навантаження здобувачів і зростання обсягу самостійної роботи. У зв'язку з цим одним з головних завдань освітнього процесу є навчити здобувачів вищої освіти працювати самостійно. Виконання самостійних завдань допомагає здобувачам поетапно включитися в навчальну, а згодом і у наукову роботу, що сприятиме формуванню творчих здібностей і творчого ставлення до своєї майбутньої професії. Навчити вчитися – це значить сформувати та розвинути здібності, здатності та потреби до самостійної творчості, повсякденної та планомірної роботи над інтернет-джерелами, підручниками, навчальними посібниками, навчально-науковою та періодичною літературою з метою подальшої активної участі у науковій праці.

Самостійна робота є однією з основних форм організації освітнього процесу, яка здійснюється здобувачами з метою опанування навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять.

Навчальний час, відведений для самостійної роботи здобувачів, регламентується робочим навчальним планом із відповідної освітньої програми.

Зміст самостійної роботи здобувачів щодо вивчення дисципліни визначається науково-педагогічним працівником у робочій програмі навчальної дисципліни, цих методичних матеріалах, завданнях, вказівках та ін.

Самостійна робота передбачає вивчення навчального матеріалу, який викладається під час аудиторних занять та міститься у рекомендованій літературі.

Обсяг самостійної роботи здобувачів узгоджується з іншими видами їхньої навчальної діяльності, викладач контролює якість виконання самостійної роботи, аналізує її результати кожного здобувача.

Контроль та корекція результатів самостійного вивчення матеріалу дисципліни здійснюються:

- під час лекцій – контроль знань та умінь, засвоєних у розрізі споріднених курсів;

– під час проведення семінарських – перевірка рівня підготовленості до заняття, перевірка лекційних зошитів та зошитів самостійної роботи;

– під час підсумкового контролю, основна мета якого полягає у підвищенні якості освіти за рахунок створення умов для системної планомірної роботи здобувачів впродовж усього семестру і надання можливості щодо вивчення матеріалу навчальної дисципліни окремими частинами.

Важливе значення в самостійній навчальній діяльності здобувачів відіграє вільний вибір теми, форми і часу виконання роботи. Саме тому в системі самостійного навчання важливе місце належить творчим завданням. Ці завдання охоплюють широкий діапазон: від огляду літератури до наукових розробок з досліджуваної теми. Така праця привчає здобувачів до постійної і активної розумової діяльності як в аудиторії, так і в цифровому просторі.

Основні організаційні вимоги до виконання самостійної роботи передбачають:

– що самостійна робота повинна спрямовуватись на досягнення визначених навчальних завдань;

– самостійне навчання має бути систематичним і систематизованим щодо контексту навчальних занять;

– самостійне навчання повинне бути доступним і вмотивованим підсумковою оцінкою.

На лекціях, семінарських й індивідуальних заняттях, консультаціях формулюються завдання для самостійного опрацювання, проводиться інструктаж щодо їх виконання.

Самостійна робота здобувачів забезпечується системою навчально-методичних засобів, передбачених для вивчення навчальної дисципліни чи окремої теми: інтернет-джерела, підручники, навчальні посібники, методичні матеріали, курси лекцій, практикуми, електронні засоби, списки наукової та фахової монографічної літератури тощо.

Результати самостійної роботи окремо не оцінюються, але виявляються під час діагностики знань з навчальної дисципліни. Навчальний матеріал передбачений робочим навчальним планом з дисципліни, поданий для самостійної роботи, вноситься на підсумковий контроль, разом із іншим навчальним матеріалом з дисципліни та оцінюється за критеріями підсумкового контролю.

ОСНОВНІ ФОРМИ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Основними організаційними формами самостійної роботи здобувачів вищої освіти є:

- індивідуальна робота здобувачів, яка являє собою позааудиторну самостійну роботу навчального, навчально-дослідного чи проектно-конструкторського характеру;
- індивідуальні навчальні завдання з дисципліни, які виконуються під керівництвом викладача, як правило, під час аудиторних занять, де здобувач може отримати методичну допомогу у вигляді консультацій щодо виконання цієї роботи, при цьому консультації носять індивідуальний характер. Вона може включати вивчення окремих розділів навчальної дисципліни, аудиторне проектування, роботу з використанням комп'ютерної техніки тощо;
- робота здобувачів, яка виконується самостійно у вільний від занять, зручний для них час, з урахуванням наукових інтересів здобувачів.

Індивідуальна робота є однією з форм самостійної роботи здобувачів вищої освіти, що передбачає виконання завдань навчального, навчально-дослідного чи проектно-конструкторського характеру з дисципліни, визначених робочою програмою. Найпоширенішими видами індивідуальної роботи здобувачів є: конспект з теми за заданим або власно розробленим планом; реферат з теми або вузької проблеми; словник визначень з навчальної дисципліни; підготовка огляду наукової проблеми; підготовка доповіді; групова презентація та ін.

Індивідуальні навчальні завдання передбачають створення умов для якнайповнішої реалізації творчих можливостей здобувачів і мають на меті поглиблення, узагальнення та закріплення знань, які здобувачі одержують у процесі навчання, а також застосування цих знань на практиці. Індивідуальні завдання видаються здобувачам у терміни, передбачені робочим планом дисципліни, і виконуються кожним здобувачем самостійно при консультуванні викладачем. У випадках, коли завдання мають комплексний характер, до їх виконання залучаються декілька здобувачів. Основними видами індивідуальних навчальних завдань здобувачів є лабораторні, курсові та кваліфікаційні роботи.

Самостійна робота, яка не передбачена робочою програмою дисципліни, але сприяє повнішому розкриттю і конкретизації її змісту, може здійснюватись з ініціативи здобувача з метою реалізації його власних навчальних і наукових інтересів та реалізується у формі написання наукових тез, статей та виконання науково-дослідних робіт здобувачів.

Серед найефективніших методів самостійної роботи здобувачів, що сприяють індивідуалізації та інтенсифікації освітнього процесу, слід виділити.

Проблемно-пошукові методи, спрямовані на активізацію пізнавальної діяльності здобувачів: метод проектного навчання; методи колективної

розумової діяльності; метод застосування новітніх інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні. Застосування цих методів спонукає здобувачів до проведення самостійних досліджень, підвищує мотивацію подальшої роботи, сприяє розвитку логічного мислення, як наслідок, розвитку творчої самостійної діяльності здобувачів.

Метод проектного навчання спрямований на досягнення прогнозованих результатів самостійної роботи. Основними вимогами до використання методу проектів є: колективна та індивідуальна діяльність здобувачів; постановка проблеми, яка потребує комбінованих знань здобувачів щодо планування дій, спрямованих на розв'язання; використання науково-дослідницьких методів; складання плану роботи над проектом; фіксування проміжних результатів; результати застосування методу проектів повинні мати навчальну практичну значущість.

Сутність **методів колективної розумової діяльності** полягає в колективній творчості з метою вирішення певних завдань підвищеної складності. Застосування цих методів сприяє підвищенню рівня інтелектуального розвитку, виявленню творчих здібностей здобувачів, розвитку творчого мислення, підвищенню рівня самостійності, формуванню навичок колективної роботи, поліпшенню комунікативних навичок. Методи колективної розумової діяльності вирізняються новизною, більшою мобільністю у виборі напрямів розв'язання проблеми, більшою самостійністю й творчістю її учасників, комплексними підходом до розв'язання проблеми.

Використання **методів застосування комп'ютерних технологій** підвищує ефективність засвоєння здобувачами навчального матеріалу, сприяє розвитку розумових, творчих здібностей здобувачів; підвищує їхню зацікавленість та активність в оволодінні знаннями. Методи застосування комп'ютерних технологій у навчанні надають можливість диференціації, поглиблення індивідуалізації навчання, розширення можливостей інформаційних, контролю та самоконтролю, використання творчих завдань.

ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ПОТОЧНОГО І ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

Оцінювання знань слухачів здійснюється в такий спосіб і за такими критеріями:

- усне опитування;
- результати самостійної роботи;
- результати заліку.

Оцінювання рівня навчальних досягнень здобувачів з навчальної дисципліни здійснюється за 100-бальною шкалою. Відповідність 100-бальної шкали оцінювання іншим шкалам оцінювання наведена в таблиці.

Таблиця відповідності 100-бальної шкали оцінювання іншим шкалам оцінювання

100-бальна шкала	Шкала ЄКТС
90–100	A
80–89	B
65–79	C
55–64	D
50–54	E
35–49	FX

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ ТА ВИБОРУ ВАРІАНТУ

Контрольна робота є самостійним видом роботи слухача, передбаченим навчальним планом вивчення курсу «Філософія і методологія науки».

Контрольну роботу оформляють на аркушах формату А4 (210 × 297мм), виконують рукописним, машинописним або машинним (за допомогою комп'ютерної техніки) способом на одному боці аркуша білого паперу.

При машинописному виконанні контрольну роботу друкують через півтора інтервали, з розрахунку не більш 30 рядків на сторінці за умов рівномірного її заповнення та висотою літер і цифр не менш, ніж 1,8мм. (кегель 14).

Текст слід друкувати, витримуючи параметри сторінок: верхній, нижній береги – не менш 20мм, лівий – 30, правий – 15мм. Під час виконання роботи необхідно дотримуватися рівномірної щільності, контрастності й чіткості тексту.

Помилки, описки та графічні неточності допускається виправляти підчищенням або зафарбуванням білою фарбою і нанесенням на тому ж місці або між рядками виправленого зображення машинописним способом або від руки. Виправлене повинно бути такого ж кольору, як і основний текст.

Перед виконанням контрольної роботи необхідно ознайомитись з методичними вказівками, питаннями, передивитися записи, зроблені на лекціях.

На обкладинці необхідно вказати назву навчального закладу, предмету, що вивчається, кафедри, номер залікової книжки, прізвище, ім'я та по батькові, адресу (Додаток А).

Під час виконання роботи потрібно спочатку записати питання, а потім дати на нього відповідь. Відповіді повинні бути конкретні, написані державною мовою, акуратно оформлені.

В тексті контрольної роботи обов'язкове посилання на використані літературні джерела, перелік яких наводиться у списку літератури. У список використаної літератури вносяться праці, з яких запозичуються цитати, думки, статистичні дані, на які робиться посилання.

Бібліографічні посилання – це сукупність відомостей про літературне джерело, що використовується в тексті контрольної роботи. Джерела в списку літератури потрібно розташовувати згідно порядку посилань в тексті записки. Відомості про джерела повинні включати: прізвище та ініціали автора, місце видання, видавництво та рік видання, кількість сторінок. Посилання в тексті на джерела потрібно розташовувати у квадратних дужках, порядковий номер джерела зазначається згідно з списком літератури.

У кінці роботи потрібно вказати перелік літератури, поставити дату і підпис (Додаток Б).

Виконана робота направляється на факультет цивільного захисту та забезпечення діяльності (заочне навчання) на перевірку в строк, який вказаний у графіку виконання контрольних робіт.

Оцінюється робота з урахуванням глибини викладення матеріалу, самостійності виконання та вміння використовувати теоретичні знання на практиці.

Рівень знань слухачами дисципліни за підсумками виконання контрольних робіт оцінюється з огляду на наступні критерії:

1. Повнота та правильність виконання завдання – основний критерій.

2. Здатність слухача диференціювати, інтегрувати та уніфікувати знання.

Контрольна робота з дисципліни «Філософія і методологія науки» складається з двох теоретичних питань.

Обов'язковими вимогами до теоретичних завдань є:

- висвітлення питання;
- посилання (при запозиченні тексту);
- список літератури.

Контрольна робота оцінюється: "зарахована", "незарахована". У разі незарахування контрольної роботи вказуються причини цього. Контрольна робота може бути незарахована у випадках:

- виконано не той варіант контрольної роботи;
- теоретичне завдання виконане з порушенням вимог до нього, в т.ч. стосовно обсягу;
- не виконано або не вірно виконано одне із завдань;

Отримавши незараховану контрольну роботу, слухач зобов'язаний уважно ознайомитися із зауваженнями і внести в роботу відповідні зміни та доповнення, усунути вказані недоліки. На обкладинці допрацьованої роботи необхідно вказати «Повторно» і направити її на факультет цивільного захисту та забезпечення діяльності (заочне навчання).

Слухачі, які несвоєчасно направили контрольну роботу без поважних причин, на екзаменаційну сесію не викликаються.

Вибір варіанту

Дві останні цифри залікової книжки слухача факультету заочного навчання визначають варіант завдання (Таблиця №1). Наприклад, номер залікової книжки 23012. Варіант 12. За таблицею визначаємо номери питань: питання №22, №55.

Таблиця №1.

		<i>Передостання цифра номеру залікової книжки</i>									
		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
<i>Остання цифра номеру залікової книжки</i>	0	1,76	2,75	3,74	4,73	5,72	6,71	7,70	8,69	9,68	10,67
	1	11,66	12,65	13,64	14,63	15,62	16,61	17,60	18,59	19,58	20,57
	2	21,56	22,55	23,54	24,53	25,52	26,51	27,50	28,49	29,48	30,47
	3	31,46	32,45	33,44	34,43	35,42	36,41	37,40	38,39	39,1	40,2
	4	41,3	42,4	43,5	44,6	45,7	46,8	47,9	48,10	49,11	50,12
	5	51,13	52,14	53,15	54,16	55,17	56,18	57,19	58,20	59,21	60,22
	6	61,23	62,24	63,25	64,26	65,27	66,28	67,29	68,30	69,31	70,32
	7	71,33	72,34	73,35	74,36	75,37	76,38	10,39	11,40	12,41	13,42
	8	14,43	15,44	16,45	17,46	18,47	19,48	20,49	21,50	22,51	23,52
	9	24,53	25,54	26,55	27,56	28,57	29,58	30,59	31,60	32,61	33,62

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ДЛЯ ВИКОНАННЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

1. Особливості методології філософського пізнання.
2. Порівняльний аналіз філософії з релігією, мистецтвом та наукою.
3. Функції філософії в сучасній культурі.
4. Специфіка пізнавального відношення людини до світу.
5. Різноманіття форм пізнання, особливості пізнання природи, соціокультурної і духовно-психічної реальності.
6. Специфіка філософського, наукового, образно-художнього і релігійного пізнання.
7. Генезис науки, його когнітивні і соціокультурні передумови.
8. Протонаука в структурі традиційних цивілізацій.

9. Античний ідеал науки.
10. Зародження науки в культурі європейського Середньовіччя та епохи Відродження.
11. Класичний і некласичний етапи в розвитку науки.
12. Особливості сучасної науки.
13. Наука як системна цілісність, її структурні компоненти.
14. Функції науки в культурі та суспільстві.
15. Поняття науки, її основні особливості.
16. Особливості емпіричного та теоретичного рівнів наукового пізнання.
17. Структурна організація рівнів наукового пізнання, його основні форми.
18. Теорія як вища форма організації наукового пізнання.
19. Метатеоретичні основи науки та їх роль в структурі наукових досліджень.
20. Проблема наукового прогресу.
21. Типологія наукових революцій в сучасній філософії науки.
22. Поняття наукового методу. Методологія науки, її предмет і структура.
23. Логічні методи пізнання. Особливості методів емпіричного дослідження.
24. Методи теоретичного дослідження.
25. Інституалізація науки в історії європейської культури.
26. Наука як соціальний інститут.
27. Форми організації наукових досліджень.
28. Поняття техніки. Основні напрямки розвитку філософії техніки.
29. Техніка як соціокультурний феномен.
30. Науково-технічний прогрес і його сучасні форми.
31. Особливості проблематики й методології філософського пізнання.
32. Проблема буття. Науково-філософське осмислення.
33. Функції науки в культурі й суспільстві.
34. Теоретичні засади науки та їхня роль у структурі наукових досліджень.
35. Методологічні програми в структурі сучасного наукового дослідження.
36. Особливості методології філософського пізнання
37. Порівняльний аналіз філософії з релігією, мистецтвом і наукою.
38. Філософія як особистісне знання й раціонально-критична форма світогляду.
39. У чому полягає специфіка філософського знання?
40. Роль філософії у формуванні ціннісних орієнтацій особистості.
41. Основні стратегії наукових досліджень у класичній філософії.
42. Місце й роль гносеології в структурі філософського знання.
43. Основні проблеми класичної теорії пізнання.
44. Специфіка пізнавального відношення людини до світу.
45. Різноманіття форм пізнання, особливості пізнання природи, соціокультурної і духовно-психічної реальності
46. Специфіка філософського, наукового, образно-художнього й релігійного пізнання
47. Який зв'язок між знанням і вірою?
48. У яких соціокультурних умовах уперше виникає наука?

49. Базові характеристики наукового пізнання.
50. Генезис науки, його когнітивні й соціокультурні передумови.
51. Протонаука в структурі традиційних цивілізацій.
52. Роль конструктивних методів в дедуктивному розгортанні теорії.
53. Математизація теоретичного знання.
54. Історична мінливість механізмів породження наукового знання.
55. Взаємодія науки і досвіду як початковий етап становлення нової дисципліни.
56. Проблема класифікації в науці.
57. Процедури обґрунтування теоретичних знань.
58. Механізми розвитку наукових понять.
59. Становлення розвиненої наукової теорії, класичний та неklasичний варіанти її розвитку.
60. Проблемні ситуації в науці, способи і значення їх розв'язання.
61. Структура наукової традиції.
62. Проблеми типології наукових революцій.
63. Соціокультурні передумови наукових революцій.
64. Типи наукової раціональності, їх зміст. Функції техніки, її роль і статус в історії цивілізації.
65. Техніка як соціокультурний феномен.
66. Науково-технічний прогрес і його сучасні форми.
67. Інформатизація сучасного суспільства й контроль над людиною.
68. Філософські основи науки.
69. Проблема раціональної реконструкції динаміки наукового знання.
70. Когнітивні й пізнавальні передумови наукової революції.
71. Інституалізація науки в історії європейської культури.
72. Форми організації наукових досліджень.
73. Різновиди наукових експериментів.
74. Технології штучного інтелекту в сучасному науковому пізнанні.
75. Основні етапи процесу становлення організаційних форм наукової діяльності.
76. Класифікація форм організації й проведення наукових досліджень.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Методичне забезпечення

1. Усов Д.В. Філософія та методологія науки: методичні вказівки з організації самостійної роботи для підготовки здобувача за другим (магістерським) рівнем вищої освіти в галузі знань 26 «Цивільна безпека» спеціальності 261 «Пожежна безпека» спеціалізації – управління пожежною безпекою / Д. В. Усов. – Черкаси: ЧПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗУ, 2024. – 26 с.

2. Усов Д.В. Філософія: Короткий словник термінів з іменним показником. – Черкаси: ЧПБ, 2012. – 60 с.

Базова література

1. Білуха М. Т. Методологія наукових досліджень. – К. 2003.
2. Ващенко Г. Загальні методи навчання. – К., 1997.
3. Гаврилов Е. В. Технологія наукових досліджень і технічної творчості / Е. В. Гаврилов, М. Ф. Дмитриченко, В. К. Доля та ін. – Київ : Знання України, 2007.
4. Горбатюк Т.В., Гейко С.М., Лаута О.Д. Філософія науки та інноваційного розвитку: Навч. посібник. – Київ – Ніжин, 2012.
5. Добронравова І.С. Новітня філософія науки: підручник для студ. філософських фак. університетів і аспірантів (для складання кандидатського іспиту з філософії та філософії науки) – К., 2009.
6. Добронравова І.С., Сидоренко Л.І. Філософія та методологія науки. Підручник. – К., 2008.
7. Жеребкін В.Є. Логіка: Підручник. – К., 2001.
8. Каріков С.А. Філософія і методологія науки. Курс лекцій. – Х.: НУЦЗУ, 2013.
9. Кашуба М. В. Петровський П. М. Методологія сучасного наукового дослідження у сфері державного управління: Навчальний посібник. – Львів: ЛІДУ НАДУ, 2006.
10. Ковальчук В.В., Моїсєєв Л.М. Основи наукових досліджень. – К., 2004.
11. Конверський А. Є. Логіка: Підручник для студентів юридичних факультетів. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 304 с.
12. Крушельницька О. В. Методологія і організація наукових досліджень. – К.: 2003.
13. Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Озадовська Л.В. Сучасний науковий дискурс: оновлення методологічної культури. - К.: 2000.
14. Піддубна Л. Н., Заїкіна О.О. Основи наукових досліджень. – К. 2002.
15. П'ятницька-Позднякова І.С. Основи наукових досліджень у вищій школі. – К., 2003.
16. Ратніков В.С., Макаров З.Ю. Історія та філософія науки. Хрестоматія. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2009.
17. Рижко В.А. Концепція як форма наукового знання. - К.:1995.
18. Самардак М.М. Філософія науки. Напрями, теми, концепції: навч. посіб. – К., 2011.
19. Філософія науки : навчальний посібник / О. М. Кузь, В. Ф. Чешко. – Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017.
20. Філософія: словник термінів та персоналій / В. С. Бліхар, М. А. Козловець, Л. В. Горохова, В. В. Федоренко, В. О. Федоренко. – Київ: КВІЦ, 2020. – 274 с.
21. Цехмістрова Г.С.. Основи наукових досліджень. – К. 2003.
22. Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник. – 4-е вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2004.

Допоміжна література

1. Антологія сучасної аналітичної філософії, або жук залишає коробку / за наук. ред. А. С. Синиці ; пер.: І. В. Грабовський, У. І. Луц, А. С. – Л.: Літопис, 2014.
2. Бітем Дейвід. Визначення і вимірювання демократії. – Львів: Літопис, 2005.
3. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє [Текст] / Гаврилишин Б. Пер. з англ. Л. Л. Лещенко. – Київ: Основи, 1993.
4. Гадамер Г.-Г. Істина і метод: Доповнення. Показчики: Т.2 Герменевтика II / пер. з нім. М. Кушніра. – К.: Юніверс, 2002.
5. Гіденс Е. Соціологія / Пер. з англ.. В.Шовкуна та А.Олійника. – К.: Основи, 1999.
6. Декарт Р. Міркування про метод, щоб правильно спрямовувати свій розум і відшукати істину в науках / пер. з фр. В. Андрушко, С. Гатальська. – К.: Тандем, 2001.
7. Декомб В. Інституції сенсу / пер. з фр., післям. та прим. О. Йосипенко. – К.: Український центр духовної культури, 2007.
8. Жоль К.К. Вступ до сучасної логіки. - К.: Вища школа, 1992.
9. Кайку Мічл. Як наука змінить ХХІ сторіччя.- Львів: Літопис, 2004.
10. Кант І. Критика чистого розуму / пер. з нім. та прим. І. Бурковського. – К.: МП "Юніверс", 2000.
11. Квіт С. М. Основи герменевтики: Навч. Пос. – К.: Вид. Дім «КМ Академія», 2003.
12. Кузнецов В. Поняття і структури. Методологічний аналіз. – К., 1999.
13. Мак-Люен М. Галактика Гутенберга: становлення людини друкованої книги. – К.: Ніка-Центр, 2001.
14. Попович М.В. Раціональність і виміри людського буття. – К., 1997.
15. Світоглядно-методологічні інновації в західноєвропейській філософії / В. Лях, О. Йосипенко, В. Куплін та ін.. – К.: Український Центр духовної культури, 2001.
16. Синиця А. Сучасна аналітична філософія: від прагматики мови до концептуалізації свідомості. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2017.
17. Слотердайк П. Критика цинічного розуму / пер. з нім. А. Богачова. – К.: Тандем, 2002.
18. Тофлер Елвін. Нова парадигма влади (знання, багатство й сила) – К.: Акта, 2003.
19. Фукуяма Френсис. Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку. – Львів: Кальварія, 2005. – 380 с.

Інформаційні ресурси

1. <http://www.filosof.com.ua/> Офіційний сайт Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди Національної академії наук України – провідної установи з розвитку філософської науки в Україні
2. <http://www.sr.org.ua> Міжнародний журнал "ScienceRise"
3. <http://www.gileya.org/> Збірник наукових праць "Гілея: науковий вісник" Фахове видання з філософських, політичних та історичних наук
4. <http://www.philsci.univ.kiev.ua/> Електронна бібліотека кафедри філософії та методології науки філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
5. <https://ier.utm.edu/> Інтернет-енциклопедія філософських наук (англ.)
6. <http://ua.wikipedia.org/> Вікіпедія українською
7. <https://www.jstor.org/> Популярний електронний архів JSTOR включає в себе архіви провідних світових журналів з соціології, політології, права, освіти, статистики, історії, екології, філософії, економіки та ін. (англ.)
8. <https://studme.com.ua/filosofiya/default.htm> Конспекти лекцій з філософії (укр.)

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

А

Абсолют – вічна, незмінна, нескінченна духовна першооснова світу

Абстрактне – неповне, однобічне знання, ступінь пізнання об'єкта

Абстракція – виділення в мисленні окремих властивостей або відношень предмета як самостійних і відносно цілісних

Авторитарний – той, що ґрунтується на незаперечному підкоренні влади; той, що прагне утвердити свою владу, авторитет, вплив

Агностицизм – у теорії пізнання позиція, згідно з якою частково або повністю заперечується можливість раціонального пізнання

Адекватний – відповідний, тотожний

Аксіологія – один із розділів філософії, що вивчає роль цінностей в житті людини

Акциденція – випадкова, тимчасова, неістотна властивість предмета

Альтернатива – необхідність вибору між двома чи кількома можливостями, що виключають одна одну, при вирішенні якогось питання

Аморалізм – моральний принцип, за яким виправдовується зневажливе ставлення до моральних цінностей та норм співжиття

Аналіз – процес розчленування цілого на його складові частини, елементи

Аналогія – форма умовиводу, коли на підставі схожості предметів за одними ознаками робиться висновок про їхню подібність за іншими ознаками

Анархізм – суспільно-політичне вчення, що заперечує будь-яку державну владу; невизнання авторитету, дисципліни, порядку

Анахронізм – помилкове віднесення подій чи явищ однієї епохи до іншої; застаріле, таке, що не відповідає умовам сучасності, явище, поняття, думка

Анімізм – віра в існування духів і душ; одухотворення явищ і сил природи

Анотація – короткий виклад змісту книги, статті тощо, часто з критичною їх оцінкою

Антагонізм – непримиренні притиріччя, що супроводжуються найгострішою боротьбою

Антиномія – поєднання двох взаємовиключних суджень, кожне з яких відзначається логічною доказовістю

Античний – давньогрецький або давньоримський (культура, мистецтво, суспільний лад тощо)

Антологія – збірник вибраних творів різних авторів якогось одного жанру

Антропогенез – процес виділення людини з природного стану під впливом суспільного життя, діяльності й пізнання

Антропологія – наука, що вивчає походження людини й еволюцію фізичної організації людини та її рас

Антропоморфізм – наділення тварин, рослин і явищ неживої природи людськими властивостями; властиве багатьом релігіям уявлення про божество в людській подобі

Апокрифи – книги релігійного змісту, що не збігались з офіційним віровченням, оголошувалися церквою неправдивими, заборонялися і зберігалися таємно

Апологетика – розділ християнської теології, завданням якої є обґрунтування і захист християнського віровчення

Апорія – в логіці суперечність у міркуваннях, що з погляду логічних законів здається нездоланною; парадокс

Апостеріорі – в теорії пізнання знання, що набувається через досвід

Апріорі – в теорії пізнання знання, що наявні в свідомості й пердують досвіду

Аргумент – підстава, доказ, що наводяться для обґрунтування істинності думки

Аскетизм – моральний принцип, за яким людина шляхом самозречення й відмови від земних благ прагне досягти релігійного чи морального ідеалу

Атман – у давньоіндійській філософії світова душа як основа всіх речей

Атрибут – необхідна, істотна, невід'ємна властивість предмета чи явища, напр., рух – А. матерії

Афоризм – думка, висловлена коротко, стисло, влучно, що стала самостійним виразом

Б

Банальний – буденний, давно відомий

Біогенез – одна з теорій виникнення життя на Землі, згідно з якою зародки живих істот були занесені на Землю з інших небесних тіл (теорія панспермії)

Біосфера – єдність земної кори, гідросфери та атмосфери, населених живими організмами
Біхевіоризм – напрям у психології, який визнає своїм предметом не свідомість людей, а їх поведінку як реакцію на зовнішні подразнення
Бог – у релігії надприродна істота як творець і прамислитель; об'єкт релігійної віри і поклоніння
Богослов'я – теорія релігії, система знань, спрямована на теоретичне обґрунтування, тлумачення та виправдання релігійних вчень та догматів
Брахман – в індійській філософії – безособовий божественний абсолют, який лежить в основі всіх речей; жрець, представник вищої касты в Індії
Буддизм – одна з трьох світових релігій, виникла у середині першого тисячоліття до н. е. в Індії; пов'язаний з ученням Будди про рівність всіх людей у стражданні
Буття – категорія філософії, в якій відображено спільну всім речам властивість бути; існування, що передує всім можливим його формам

В

Веди – найдавніші пам'ятки індійської літератури, священні тексти брахманізму
Верифікація – спосіб встановлення істини шляхом відповідності чи невідповідності відчуттям
Видимість – у філософії неадекватне, спотворене відображення предметів і процесів через їх недостатнє вираження
Відносна істина – неповні, неточні, приблизні знання про об'єкт
Відродження – соціальний та духовний рух у Європі XIV – XVI ст., спрямований на відродження античної культури, проти культури середньовіччя
Відчуження – перетворення сутнісних ознак і якостей речі, предмету культури, людини, соціальної інституції в самостійне і протилежне їм утворення
Відчуття – психічний процес, результатом якого є відображення окремих властивостей предметів і явищ безпосередньо за допомогою органів чуття
Волонтаризм – напрям філософії, що визнає волю першоосновою і творцем всього існуючого; здійснення влади й управління суб'єктивно-вольовими методами
Воля – здатність людини підкорювати свої бажання, пристрасті й діяльність свідомо визначеній меті
Всесвіт – весь навколишній світ, нескінченний у просторі і часі, різноманітний у формах і проявах

Г

Галактика – космічна система, що включає в себе понад 100 млрд. зірок, а також газо-пилісті туманності, пов'язані між собою силою всесвітнього тяжіння
Гармонія – впорядкованість та узгодженість зв'язків між складовими елементами і частинами і цілим
Гедонізм – філософсько-етичне вчення, згідно з яким найвищим благом і метою життя людини є насолода
Генезис – поняття, що відображає виникнення, походження і закономірний розвиток явищ
Географічне середовище – природні умови, що становлять основу існування і розвитку суспільства
Герменевтика – один із напрямів філософії, основним методом якого є витлумачення текстів
Гештальтпсихологія – напрям у психології, який первинними і визначальними елементами психіки вважає “гештальти” – суб'єктивні психічні структури
Гінаяна – один із двох основних напрямів буддизму
Гіпотеза – науково обґрунтоване припущення, висунуте для пояснення будь-яких явищ, вимагає перевірки досвідом або підтвердження фактами для того, щоб стати достовірною науковою теорією
Глобальний – такий, що поширюється на всю земну кулю; всесвітній; всебічний, повний; загальний, універсальний
Гносеологія – теорія пізнання
Гомогенний – однорідний за складом
Гуманізм – система поглядів, згідно з якими вищою цінністю проголошується людина та її право на свободу, щастя й розвиток і прояв своїх здібностей; ідейний напрям культури епохи Відродження
Гуманістична етика – напрям у філософії моралі, що пов'язаний з визнанням моральної природи людини, моральної самоцінності кожного індивіда

Гуманітарний – такий, що стосується людського суспільства, людини, її культури
Гуманітарні науки – суспільні науки (філософія, історія, психологія, філологія, мистецтвознавство, право тощо), що досліджують проблеми розвитку людського суспільства

Д

Дао – одне з найважливіших понять китайської філософії, центральне поняття даосизму; означає невидимий всюдисущий закон природи, людського суспільства, поведінки і мислення окремого індивіда, невіддільний від матеріального світу і такий, що ним керує. Дао – закономірний шлях виникнення, розвитку і зникнення всіх речей і одночасно матеріальна праоснова їх існування

Даосизм – один із напрямів давньокитайської філософії (засновник – Лао Цзи)

Дедукція – логічний метод, за яким на основі загального істинного твердження виводиться нове істинне твердження, що стосується окремих предметів та їх сукупностей

Деїзм – релігійно-філософське вчення, згідно з яким Бог виступає першопричиною і першопоштовхом світу, але не втручається в розвиток природи і суспільства

Деміург – у давньогрецькій ідеалістичній філософії (Платон) – божество як творець світу; творча сила, творець

Детермінізм – визнання загальної об'єктивної закономірності й причинової зумовленості всіх явищ природи і суспільства

Дефініція – логічне визначення змісту певного поняття

Джайнізм – релігія, в основі якої лежить культ Джіни – боголюдини; поширена у Шрі Ланка та Індії

Дискретний – роздільний, перервний, протиставляється неперервному

Дискурс – аналіз, здійснений опосередковано, шляхом логічних міркувань, роздумів

Діалектика – наука про загальні закони розвитку природи, суспільства і мислення, внутрішнім джерелом яких є єдність і боротьба протилежностей; складність і багатоманітність форм, суперечливість розвитку

Діалектичний метод – філософський метод, який полягає у визнанні загального зв'язку і розвитку явищ, джерелом яких є суперечності

Дійсність – все те, що має реалію, наявне буття

Догма – положення, що приймається на віру як незаперечна, вічна істина для всіх часів та історичних епох

Догмат – в теології положення релігійного віровчення, що затвержені вищою церковною інстанцією і визнаються як вищі, абсолютні й незаперечні істини

Догматизм – мислення застиглими, незмінними формулами, що спирається на догми

Доктрина – наукова або філософська теорія, політична система; керівний теоретичний чи політичний принцип

Доцільність – характеристика способу діяльності, що здійснюється у відповідності з визначеною метою (ціллю)

Дуалізм – принцип світоглядно-філософського пояснення сутності світу, що визнає два незалежних начала в його основі – дух і матерію, ідеальне і матеріальне

Дух – нетілесне начало; здатність людини або групи людей до діяльності на основі свідомості та волі

Душа – синонім терміна психіка; сукупність психічних і моральних якостей людини

Е

Евдемонізм – поняття, що ним визначається моральний принцип, за яким людина прагне до щастя

Еволюціонізм – учення, згідно з яким природа розвивається без різних якісних змін, поступово й неперервно

Еволюція – одна з форм руху, розвитку у природі й суспільстві – безперервна, поступова кількісна зміна, на відміну від революції – докорінної зміни, переходу одного з якісного стану в інший

Евристика – наука про творче мислення людини, психічні процеси розв'язання яких-небудь завдань

Езотеричний – той, що містить глибинний, внутрішній, таємний, прихований смисл

Ейдос – у давньогрецькій філософії вид, образ і прообраз речі; ідея

Екзистенціалізм – філософський напрям, за яким реальним є лише існування людини та її переживання, внутрішнє буття

Екзистенція – основна категорія екзистенціалізму, яка означає внутрішнє буття людини, як ірраціональне, неповторне, непізнаване

Екзогенний – зумовлений зовнішніми причинами

Екзотеричний – загальнодоступний, призначений для публічного викладу

Еклектика – механічне поєднання різнорідних, часто протилежних принципів, поглядів, теорій, стилів; еклектик довільно вибирає з різних систем ті несумісні положення, які йому хотілося б зберегти або обґрунтувати

Експеримент – науковий дослід, спостереження за досліджуванним явищем у штучно встановлених умовах

Елімінація – у процесі логічної операції – виключення, усунення певних даних, ознак, властивостей

Еманация – у філософії та теології поняття, що позначає витікання, випромінювання всієї різноманітності світу з єдиного, вищого начала (Бога)

Емпіризм – напрям у теорії пізнання, що надає перевагу чуттєвому досвіду перед теоретичними дослідженнями та узагальненнями

Ендогенний – внутрішнього походження, викликаний внутрішніми причинами

Енцикліка – письмове звернення папи римського до всіх католиків або до віруючих якоїсь однієї країни з релігійними або політичними настановами

Епікуреїзм – моральне вчення, що виходить із етичних ідей давньогрецького філософа Епікура, за яким найвищі моральні чесноти досягаються у стані блаженства

Епістемологія – те саме, що і теорія пізнання

Еристика – мистецтво вести спір, полеміку

Естетика – філософська наука про закономірності художнього освоєння дійсності, про природу мистецтва та його соціальну роль

Естетична свідомість – форма суспільної свідомості, через яку здійснюється художнє освоєння дійсності, відображаються і виражаються естетичні почуття, оцінки, смаки тощо

Есхатологія – релігійне вчення про кінцеву долю світу і людства

Етатизм – політика активного втручання держави в соціально-економічну та політичну сфери життя суспільства

Етика – наука про суть, походження і розвиток моралі; сукупність принципів і норм поведінки, узвичаєних у певному суспільному середовищі або професійній групі

Етимологія – розділ мовознавства, що вивчає походження слів

Етногенез – походження народу

Ефір – гадане середовище, яке нібито заповнювало проміжки між частинками і весь світовий простір; повітряний простір, у якому поширюються радіохвилі; органічна сполука – безбарвна летка рідина з характерним різким запахом

Є

Євангеліє – ранньохристиянські книги, що оповідають про земне життя засновника християнства Ісуса Христа; Євангелія від Марка, Матфея, Луки та Іоанна – частина Біблії

Євгеніка – напрям у генетиці, завданням якого є покращення спадкових якостей майбутніх поколінь

Єзуїти – члени католицького чернечого ордену, які не гребували ніякими засобами для досягнення своєї мети; *перен.* підступні, лицемірні люди

Єпископ – вищий духовний сан у християнській церкві

Єресі – релігійні вчення, що заперечують догмати пануючої церкви

Ж

Життя – сутнісна ознака процесів органічного світу та людського існування, що пов'язана зі здатністю до цілеспрямованого відтворення й саморегуляції

З

Загальне – всеохопна категорія для означення визначеної множини предметів, явищ і процесів, що принципово тотожні в своїй основі

Закон – філософська категорія для позначення істотного, сталого, повторюваного, спільного для зв'язків між предметами і явищами
Засновок – у логіці – судження, що є частиною умовиводу і підставою висновку
Звичаї – стереотипи поведінки, яких дотримуються групи людей, які зберігаються впродовж тривалих історичних періодів
Звичка – вироблений і закріплений у житті людини спосіб поведінки з вираженими внутрішніми спонукальними мотивами до дії
Зло – поняття етики, яким позначається морально-негативне в суспільних явищах, вчинках і мотивах діяльності людини
Зміст – внутрішній зв'язок елементів і процесів організованої певним чином системи матеріальних і духовних явищ
Знання – форма засвоєння результатів пізнання, для якої характерне визнання їх істинності
Зовнішнє – категорія, що відображає зовнішні ознаки об'єкта, які виявляються в безпосередньому спогляданні на емпіричному рівні пізнання

I

Ідеал – вища досконалість, взірець, мета, до яких у своїй діяльності прагне людина чи соціальна група
Ідеалізація – наділення когось або чогось властивостями, які відповідають ідеалові; логічна модель теоретичного об'єкта
Ідеалізм – філософський напрям, який на противагу матеріалізму вважає ідею, свідомість, дух первинними, а природу, буття, матерію їх похідними
Ідентифікація – уподібнення, встановлення тотожності об'єктів за певними ознаками
Ідентичність – подібність, рівнозначність, тотожність предметів, явищ і понять
Ідеологія – система поглядів та ідей, у яких усвідомлюються та оцінюються проблеми суспільного життя, а також цілі соціальної діяльності
Ідея – поняття, уявлення, що відбиває у свідомості людини дійсність і виражає водночас її ставлення до навколишнього світу
Ілюзія – омана, хибне, спотворене відображення дійсності й побудовані на цьому нездійсненні мрії та бажання
Іманентний – внутрішньо притаманний предметам і явищам; той, що впливає з їхньої природи
Імператив – наказ, веління, настійна вимога
Імпліцитно – приховано, неявно
Інваріантність – незмінність величин, співвідношень, властивостей при зміні умов, що пов'язані з ними
Індивід – конкретний представник людського роду
Індивідуалізація – виділення однієї особи або особини за їхніми характерними властивостями
Індивідуалізм – ознака світогляду і життєва позиція, згідно з якими індивід протистоїть іншим людям і суспільству
Індивідуальний – особистий, властивий лише даному індивідууму; розрахований на одну особу; поширений на кожного зокрема; одноосібний
Індивідуальна психологія – напрям у психоаналізі, що прагне звільнити людину від детермінації соціальних та біологічних чинників
Індивідуум – окрема людина, особа
Індуїзм – сукупність релігійних вірувань, релігійно-соціальні організації в Індії, світоглядними засадами яких є стародавні індійські священні тексти
Індукція – логічна операція, форма умовиводу, в якому на основі знання про окреме робиться висновок про загальне
Інквізиція – судово-поліційна організація у католицькій церкві, заснована у XIII ст. для боротьби з еретиками, надзвичайно жорстока
Інстинкт – сукупність поведінкових актів організму, спрямованих на збереження життєвих функцій будь-якої істоти і виду в цілому; чуття, несвідоме спонукання до чого-небудь
Інструменталізм – філософське вчення, згідно з яким свідомість визнається одним зі знарядь пристосування організму до середовища
Інтеграція – об'єднання в ціле будь-яких окремих частин; процес зближення чого-небудь
Інтелект – розум, здатність до мислення, особливо до вищих його форм
Інтелігібельний – той, що досягається за допомогою розуму, мислення
Іntenція – іманентна суб'єктові спрямованість свідомості, волі, почуттів на об'єкти

Інтерес – спрямованість особистості на матеріальні та духовні цінності з метою їх створення та використання

Інтеріоризація – перетворення, згортання зовнішньої схеми дій у внутрішній, суб'єктивний план людини

Інтерпретація – тлумачення, пояснення, розкриття смислу чого-небудь

Інтерсуб'єктивність – поняття для позначення феноменів, загальнозначущих для багатьох суб'єктів

Інтроєкція – у психології включення індивідом у свій внутрішній світ змісту психіки інших індивідів

Інтроспекція – спостереження за власними психічними явищами і станом

Інтуїтивізм – філософський принцип, згідно з яким інтуїція виступає як єдино вірогідний вид і спосіб пізнання

Інтуїція – здогад, проникливість, які ґрунтуються на попередньому досвіді; у філософії – безпосереднє осягнення істини без наукового досвіду й логічних умовиводів

Ірраціоналізм – філософське вчення, згідно з яким розумові як основному видів пізнання протиставляються інстинкт, віра, інтуїція

Ірреальне – нереальне, те, що існує в уяві, мисленні, а не в дійсності

Іслам – релігія, заснована, за арабськими переказами, пророком Мухаммедом у 7 ст.; вчення ісламу викладене у Корані

Істина – адекватне відтворення в пізнанні об'єктивної дійсності, відповідність пізнавальних образів об'єктові; твердження, що відповідає уявленню про належне

Історизм – принцип наукового пізнання, згідно з яким процеси дійсності розглядаються в їхньому закономірному історичному розвитку

Історичний матеріалізм – складова частина філософії марксизму, що вивчає загальні закони розвитку суспільства

Й

Йоги – послідовники давньоіндійського релігійно-філософського вчення про самопізнання, що досягається методами фізичного і морального тренування

К

Казуальний – випадковий, той, що не підлягає узагальненню

Кальвінізм – протестантська релігійна течія, заснована Ж. Кальвіном

Канон – основне положення, правило, норма; догмат, церковне правило

Кантіанство – сукупність шкіл та напрямів, що склалися на основі філософії І. Канта

Капіталізм – суспільний лад, основою якого є всеохопне товарне виробництво і самозростання капіталу

Карма – у релігійно-філософських системах Індії – закон відплати, за яким характер наступного існування людини (перевтілення після смерті) визначається її моральною поведінкою

Картезіанство – вчення французького філософа і математика Р. Декарта

Каста – в Індії та у деяких країнах Сходу – замкнена суспільна група людей, об'єднаних певним родом занять, звичаями та законами; перен. станове або інше залежне суспільне угруповання, що зберігає свої привілеї та відокремленість

Категоричний імператив – категорія філософії І. Канта, що позначає належну поведінку людини, відповідно до свободи волі й загальних вимог

Категорія – універсальна форма мислення, в якій відображено загальні закони, властивості й відношення природних і духовних явищ

Катехизис – короткий виклад основ християнського віровчення у формі запитань і відповідей

Католицизм – один з основних напрямів у християнстві, в якому верховна церковна влада над усіма католиками належить папі Римському

Каузальність – принцип пізнання і пояснення, згідно з яким усі явища і процеси розглядаються з позицій визнання причинно-наслідкових зв'язків

Квієтизм – релігійно-етичне вчення, що полягає у проповіді містично-споглядального, пасивного ставлення до дійсності

Квінтесенція – найголовніше, найбільш суттєве

Класицизм – напрям у літературі та мистецтві 17 – першої третини 19 ст., пов'язаний зі зверненням до античних зразків і з системою суворих естетичних канонів

Клерикалізм – релігійно-політичний напрям, метою якого є активна участь церкви в суспільно-політичному житті держави

Компіляція – несамостійна літературна чи наукова робота, побудована на використанні опублікованих творів, праць різних авторів

Конвенціоналізм – філософська концепція, згідно з якою наукові теорії й поняття є наслідком угоди між ученими

Конвергенція – сходження, зближення

Конгеніальний – близький за духом, способом мислення, обдаруванням

Конкретний – реальний, точний, предметно визначений

Консерватизм – прихильність до всього старого, до віджилих традицій і порядків; ворожість до нового, передового в політичному житті, в науці, літературі тощо

Константа – постійна, незмінна величина

Конструктивізм – естетичний напрям, що в архітектурі, образотворчому мистецтві та дизайні стоїть на позиціях раціональної доцільності, економності, зручності

Контекст – уривок письмової або усної мови (тексту) із закінченою думкою із закінченою думкою, який точно визначає смисл окремого слова або фрази, що входять до нього

Контрреформація – церковно-політичний рух у Європі 16 – 17 ст., спрямований проти Реформації

Конфлікт – крайнє загострення суперечностей, що призводить до ускладнень або гострої боротьби

Конформізм – пристосуванство, пасивне сприйняття існуючого стану справ, панівних думок тощо

Конфуціанство – філософсько-етичне вчення давньокитайського мислителя Конфуція; одна з провідних релігій Китаю

Концепція – узагальнена система поглядів на предмети і явища і їх тлумачення, основна ідея будь-якої теорії

Кореляція – співвідношення; відповідність, взаємозв'язок, взаємозалежність

Космогонія – розділ астрономії, що вивчає походження і розвиток небесних тіл

Космологія – у натурфілософії філософське вчення про світ, його походження й будову

Космополітизм – ідеологія, що проповідує відмову від національного суверенітету, національних традицій і культури, заперечує патріотизм

Космос – Всесвіт, структурно організований і впорядкований світ як ціле

Краса – категорія естетики, якою позначаються цінності, що здатні задовольнити людські потреби у вищих духовних насолодах

Критерій – ознака, на підставі якої оцінюється яке-небудь явище, дія, ідея; К. істини – мірило достовірності наших знань, їх відповідності об'єктивній дійсності

Культ – сукупність релігійних обрядів, служіння божеству; поклоніння перед ким-небудь або чим-небудь, надмірне возвеличення кого-небудь

Культура – сукупність матеріальних і духовних цінностей, основним змістом яких є вищі досягнення людини і суспільства та їх творче втілення в результатах діяльності

Л

Лаконізм – коротке, стисле вираження думки, ідеї, задуму; за переказами, спартанці – мешканці давньогрецької Спарти (інша назва – Лаконія) – славилися чіткістю і стислістю мовлення

Ламаїзм – один із напрямів буддизму, що склався 7 – 14 ст. на основі магаїни та тантризму; засновником був тибетський лама Цзон-каба

Ламаркізм – учення Ж. Б. Ламарка, перша теорія еволюції органічного світу

Латентний – прихований; той, що зовні не виявляється

Легітимація – визнання, підтвердження законності повноважень

Ленінізм – теорія марксизму, розвинута в ХХ ст. Леніним; пов'язаний із впровадженням у практику марксистського вчення про соціалістичну революцію, диктатуру пролетаріату, ліквідацію власності

Лібералізм – ідейно-політичний рух, учення, що ґрунтується на засадах широких громадянських прав і свобод в економічній, політичній, духовній та інших сферах життя суспільства

Лікей – давньогрецька філософська школа, заснована Арістотелем 335 р. до н. е.

Логіка – наука про закони, форми, прийоми та засоби мислення, спрямовані на пізнання та досягнення істини; розумність, внутрішня закономірність, правильність, послідовність

Логічний атомізм – учення про тотожність структури мови і структури дійсності

Логічний позитивізм – напрям сучасної філософії, предметом якого є тлумачення завдань і проблем формальної логіки

Логос – термін давньогрецької філософії, що вживався у значеннях “слово”, “смісл”, “порядок”, “закон”, “розум” і розумівся як об'єктивна закономірність

Локаята – матеріалістична школа в давній та середньовічній індійській філософії, згідно з якою основу світу складають вогонь, повітря, земля і вода

Людина – вищий ступінь космічно-органічного життя, суб'єкт суспільно-історичної діяльності та культури

Люмпен – декласовані елементи в суспільстві (волоцюги, жебраки, злодії тощо)

Лютеранство – один із різновидів раннього протестантизму, фундатором якого був німецький теолог М. Лютер

М

Магія – один з різновидів первісної релігії, система дій, що покликана поза причиново наслідковими зв'язками вплинути на світ

Майя – одне з центральних понять давньоіндійської філософії, що мало магічне і культове значення й означало ілюзію, видимість

Макрокосм, Макрокосмос – світ(космос), Всесвіт

Мальтузіанство – соціологічна доктрина англійського економіста Р. Мальтуса, згідно з якою населення зростає в геометричній прогресії, а засоби існування – в арифметичній

Маніхейство – релігійно-філософське вчення, засновником якого був перс Мані (216 – 274); характерним є визнання одвічних протилежних принципів: добра і зла, світла і темноти

Масонство – релігійно-етичний рух у формі протесту проти соціальної несправедливості; виник в Англії на початку 18 ст.

Математична лінгвістика – наука, в якій для дослідження мови застосовують математичні моделі

Матеріалізм – філософський напрям, який вважає, що світ за своєю природою матеріальний, що матерія існує сама по собі, поза й незалежно від свідомості, що матерія, буття є первинним, а свідомість, мислення – вторинним, похідним, а світ і його закономірності пізнаванні

Матерія – спільна нестворювана і незнищенна основа всіх речей, їх змін і форм, що здійснюється самостійно поза людською свідомістю

Медитація – самозаглиблення, споглядання, роздум

Медіум – особа, здатна бути за посередника між світом духів і людьми

Метатеорія – теорія, що аналізує структуру, методи і властивості будь-якої іншої теорії

Метафізика – вчення про перші сутності, вищі первні всього суцього, що недоступні досвідному знанню, а відкриваються лише розумові або інтуїції

Метод – спосіб побудови та обґрунтування системи філософського знання; сукупність прийомів та операцій практичного і теоретичного освоєння дійсності

Методологія науки – учення про методи досягнення істини в науковому пізнанні та зведення знань у єдину систему

Механіцизм – однобічний метод пізнання, що ґрунтується на визнанні механічного руху як єдиного способу існування її змін; зведення більш складних матеріальних утворень до простих елементів

Мислення – вища форма цілеспрямованого й узагальненого пізнання суб'єктом істотних зв'язків і відносин між предметами і явищами, а також у творенні нових ідей і програмуванні дій

Міра – філософська категорія, що виражає єдність кількісних та якісних характеристик об'єкта; межа, порушення якої призводить до зміни об'єкта

Міркування – послідовне викладення суджень або умовиводів

Містицизм – релігійно-філософський світогляд, в основі якого лежить віра в можливість надчуттєвого спілкування з надприродними, таємними сутностями

Міф – історично перша форма світоглядного відображення світу, що ґрунтується на оповідях і переказах і характеризується синкретичною єдністю художньо-образного, морального та пізнавального і практичного освоєння дійсності

Міфологія – спосіб духовно-практичного освоєння світу на первісній стадії суспільного розвитку, форма суспільного самоусвідомлення через сукупність міфів; вчення про міфи

Моделювання – спосіб дослідження об'єктів пізнання шляхом вивчення їх моделей

Модель – у методології науки аналог певного фрагмента природної чи соціальної реальності; виступає в дослідженні як заміник або представник предмета, явища системи

Модернізм – світоглядно-мистецький напрям ХХ ст., що ґрунтується на запереченні методів, зразків, норм класичного мистецтва, утвердженні суб'єктивізму і формалізму

Модус – у філософії – вид, прояв, різновид, властивість предмета; у логіці – різновид силогізму

Можливість – філософська категорія, що виражає імовірну тенденцію виникнення предмета
Монада – у деяких філософських системах найпростіша неподільна замкнена єдність, першооснова
Монізм – філософське вчення, що за першооснову буття бере один першопочаток – або матерію, або дух
Монотеїзм – однобожність, віра в єдиного Бога
Мораль – система поглядів і уявлень, сукупність норм і правил, які визначають поведінку людей, їхні обов'язки стосовно суспільства і одне одного
Моральна свідомість – форма суспільної свідомості, що ґрунтується на усталеній системі моральних норм, оцінок і принципів і відображає моральні відносини
Мотив – термін у психології. Чим позначається спонукальна причина до дії і вчинків

Н

Навички – певні дії людини, що доведені до автоматизму внаслідок багаторазового повторення і не потребують свідомого керування кожним елементом структури таких дій
Народ – все населення певної країни; етнічна спільність, що у своїй ієрархізованій соціальній структурі є об'єктом власної історії та культури
Натуралізм – погляд на світ, згідно з яким природа виступає як єдиний універсальний принцип пояснення, в тому числі соціальних та моральних явищ
Натурфілософія – філософія природи, система уможливлених витлумачень природи, що розглядається в її цілісності
Наука – сфера інтелектуальної діяльності людини, функцією і завданням якої є вироблення і теоретична систематизація знань, що в своїй сукупності складають наукову картину світу
Наукова картина світу – узагальнена цілісна система уявлень про властивості й закономірності природи і світу в цілому, що є синтезом природничо-наукових та суспільно-історичних понять і принципів
Науково-технічний прогрес – цілісний взаємозумовлений поступ науки і техніки, що ґрунтується на широкому пізнанні та застосуванні зовнішніх сил і закономірностей природи
Націоналізм – ідейно-політична течія. Що виражає прагнення народу до національного, культурного і політичного самовираження і самоутвердження
Нація – природно-історична спільність людей, що складається на основі духовно-культурних особливостей, спільності території та соціально-економічних зв'язків
Небуття – поняття, що означає заперечення буття, його відсутність, тотожне поняттю “ніщо”
Неокантіанство – напрям у філософії XIX – XX ст., що ставив за мету повернення до вихідних принципів теорії пізнання та етики Канта
Неоплатонізм – напрям у філософії, згідно з яким творцем світу є надчуттєве “єдине”, яке шляхом еманції (випромінювання) виділяє з себе світовий розум, світову душу, природу
Неопозитивізм – один із напрямів філософії XX ст., сучасний позитивізм, основними проблемами якого є роль знаково-символічних засобів науки, природи і функції математизації і формалізації знання тощо
Неореалізм – течія в англо-американській філософії XX ст., одним із вихідних принципів гносеології якої є визнання здорового глузду як способу пізнання об'єкта, що безпосередньо входить у свідомість
Неотомізм – філософська школа в католицизмі, що виходить з учення Т. Аквінського; природу і суспільство проголошує продуктом божественного творення, наполягає на гармонії віри і розуму
Несвідоме – термін психології для позначення сфери психічної діяльності, яка не бере участі у свідомому ставленні людини до світу і проявляється через інтуїцію, мимовільний спогад, гіпногичний стан, сновидіння тощо
Нігілізм – світоглядно-філософська позиція, що ґрунтується на запереченні культурних цінностей, релігійних і моральних норм, історичного минулого
Нірвана – у буддизмі – стан спокою, що досягається шляхом повного відсторонення від життєвих благ та задоволень, злиття душі з духовною, божественною першоосновою світу; перен. спокій, блаженство
Ніцшеанство – філософська течія, в основі якої лежать ідеї Ф. Ніцше “про переоцінку всіх цінностей” європейської духовної культури і звернення до ірраціоналізму і суб'єктивізму
Номіналізм – напрям у середньовічній схоластичній філософії, що визнавав первинними одиничні речі, а загальні поняття – їх “іменами”

Ноосфера – оболонка Землі, що охоплена розумною діяльністю людини

Ноумен – у філософії Платона та середньовічній схоластиці термін, який означає те, що пізнається розумом, на протипагу даному в чуттях

Нус – одне з основних понять античної філософії, що означало поєднання всіх всіх можливих актів свідомості й мислення, яким підпорядковані космос і людина, думка, розум

O

Обскурантизм – вороже ставлення до науки, прогресу; мракобісся

Об'єкт – предмет, що є частиною зовнішнього матеріального світу; предмет пізнання, діяльності людини

Об'єктивний – такий, що існує поза свідомістю та незалежно від неї; *o. реальність* – матеріальний світ у всій його багатогранності, все, що існує насправді незалежно від людської свідомості; безсторонній, неупереджений, такий, що відповідає дійсності

Об'єктивізм – світоглядна позиція, що в пізнанні соціально-політичних явищ ґрунтується на безсторонності та відсутності їх оцінок

Об'єктивна істина – в теорії пізнання такий зміст людських знань, який не залежить від волі та бажань суб'єкта

Об'єктивний ідеалізм – один із напрямів філософії, що визнає первинність духу (ідеї) щодо матеріального світу

Одиничне – поняття, яким фіксуються окремі речі, явища і події, що визначаються просторово-часовими межами та індивідуальними якостями

Ойкумена – заселена людиною частина земної кулі

Оказіоналізм – визнання будь-яких причиново-наслідкових зв'язків як зумовлених божественним впливом

Окультизм – термін, що означає вчення, які визнають існування надприродних явищ і сил і виробляють практичні способи взаємодії з ними (магія, спиритизм)

Олігархія – політичне та економічне панування, правління невеличкої групи

Онтогенез – перебіг розвитку індивідуального організму

Онтологія – розділ філософії. Що вивчає фундаментальні принципи та найзагальніші сутнісні характеристики буття

Операціоналізм – напрям філософії та методології науки, що зводить теоретичне знання до емпіричних процедур виміру та опису

Опредметнення і розпредметнення – філософські категорії, в яких відображено суперечливу природу діяльності людини, коли її здібності переходять у предмет, а властивості предмета стають надбанням людини

Освітосприйняття, просякнуте життєрадісністю, бадьорістю, вірою у краще майбутнє; схильність у всьому вбачати найкращі сторони

Оракул – у давніх греків, римлян та народів Давнього Сходу – жрець, котрий давав віруючим відповіді, продиктовані божеством, а також – місце, де робилися ці пророкування, напр., Дельфійський О.

Оратор – особа, що виступає із промовою на зібранні; красномовна людина, що має талант виступати перед широким загалом

Організація – внутрішня впорядкованість, узгодженість у взаємодії диференційованих і водночас автономних частин цілого; об'єднання людей, що реалізують певну програму і діють за визначеними правилами і процедурами

Ортодоксальний – той, хто неухильно сповідує певне вчення, напрям, систему поглядів; той, хто суворо дотримується якогось вчення у його первісному чи загальноусаленому вигляді

Остракізм – у Давній Греції – вигнання громадян, небезпечних для держави, шляхом таємного голосування, що проводилося черепками, на яких вказувалися імена вигнанців; *перен.* вигнання, переслідування

Оцінка – вираження ставлення (через схвалення чи осуд) до явищ соціальної дійсності та вчинків людей

Очевидність – безпосередня даність істинності певних знань, на протипагу тим, істинність яких потребує доведення

П

Паліатив – засіб, що не забезпечує остоточного розв'язання завдання; напівміра

Пам'ять – здатність до відтворення минулих вражень і досвіду, інформації про зовнішній світ і внутрішній стан для подальшого використання в перебігу життєдіяльності

Панегірик – ораторська промова хвалебного змісту; похвальне слово; надмірне вихваляння когось, чогось

Панісламізм – релігійно-політична течія в ісламі, що проповідує єдність і солідарність усіх мусульман, незалежно від соціальної, національної, расової відмінностей, на основі їх рівності перед Аллахом

Панлогізм – філософський принцип, згідно з яким дійсність тлумачиться як логічне самовираження через поняття, ідею субстанції, що мислить сама себе

Панпсихізм – уявлення про всезагальну одушевленість природи

Пантеїзм – філософське вчення, що отожднює Бога і світ, розчиняє Бога у світі (природі)

Парадигма – теорія або модель постановки проблем, що виступає як зразок у розв'язанні послідовних завдань у процесі наукового дослідження

Парадокс – думка, судження, що різко розходиться зі звичайним, загальноусталеним, таке, що (іноді лише на перший погляд) суперечить здоровому глуздові; несподіване явище, що не відповідає звичним уявленням

Патетичний – пристрастний, схвильований, сповнений почуттів, пафосу

Патристика – термін, яким позначають сукупність філософсько-теологічних дисциплін християнських мислителів (отців церкви) 2-8 ст.

Патрицій – представний привілейованого стану, родової знаті у Давньому Римі

Патріархат – останній період первіснообщинного ладу, який характеризувався панівним становищем чоловіка у господарстві та суспільному житті

Пафос – піднесеність душевного стану, хвилювання і пристрасть; категорія античної естетики

Пацифізм – антивоєнний рух, представники якого виступають проти будь-яких війн

Перипатетик – учень чи прихильник давньогрецької філософської школи Арістотеля

Перманентний – постійний, такий, що безперервно триває

Персоналізм – один із напрямів сучасної філософії, що визнає людську особистість (персону), первісною творчою реальністю, а Бога – верховною творчою особистістю

Перцепція – сприйняття, безпосереднє відображення дійсності органами чуттів

Песимізм – світосприйняття. Сповнене безнадії, зневіри у краще майбутнє; схильність в усьому вбачати найгірші, темні сторони

Підсвідоме – активні психічні стани, що перебувають поза центром смислової діяльності, але впливають на хід свідомих процесів

Піетет – глибока повага, шанобливе ставлення до кого-небудь, чого-небудь

Пізнання – процес цілеспрямованого активного відображення явищ зовнішнього світу і внутрішнього життя, процес нагромадження знань

Платонізм – напрям в античній філософії, що ґрунтується на вченні Платона, згідно з яким буття тотожне ідеям і визначається ними

Платонічний – духовний, нематеріальний

Плебей – представник найнижчої верстви у Давньому Римі; у середні віки й пізніше – плебеї – широкі верстви міської бідноти, простого люду

Плем'я – форма етнічної та соціальної організації первісного суспільства

Плутократія – державний устрій, за якого політична влада належить групі найбагатших представників панівного класу

Плюралізм – філософський принцип, згідно з яким існує множинність засад чи видів буття; визнання співіснування та рівноцінності ідейно-світоглядних позицій

Пневма – у давньогрецькій натурфілософії і медицині сила, що регулює дихання і пульс; у стоїцизмі – життєва сила, тотожна логосу – першовогню; космічне “дихання”, дух

Погранична ситуація – поняття філософії екзистенціалізму, яке позначає звичайний стан людини, що вимагає від неї концентрування і напруження всіх сил і дозволяє досягти неможливого у звичайних обставинах

Позитивізм – напрям у філософії і науці, який визнає справжніми знаннями ті, що базуються на досягненнях позитивних наук, а тому не потребують філософії

Полігамія – форма шлюбу, за якої кожен може перебувати в шлюбі одночасно з кількома партнерами

Політеїзм – одна із історичних форм релігії, що ґрунтується на поклонінні багатьом богам

Політика – сфера суспільної діяльності, в основі якої лежить проблема завоювання, утримання і використання державної влади

Поняття – думка, що відображає в узагальненій формі предмети і явища через виділення їх спільних і специфічних ознак

Популяція – сукупність особин біологічного виду, що заселяє певну територію і здатна до саморегуляції і самовідтворення

Постулат – твердження, що приймається без доказів як вихідне положення

Потенція – можливість, здатність, сила, що існує у прихованому вигляді й може виявитися за певних умов

Правосвідомість – сукупність поглядів, ідей, що виражають ставлення людей або соціальних груп до права та його здійснення в державі

Православ'я – один з трьох основних напрямів християнства (східно-візантійський), що остаточно оформився після 1054 року

Прагматизм – напрям сучасної філософії, згідно з яким істинним вважається не те, що відповідає об'єктивній дійсності, а те, що дає практично корисні результати

Праксеологія – система знань і практичних рекомендацій з метою раціональної організації різноманітних видів діяльності людини та створення їх оптимальних моделей

Практика – протилежний теорії спосіб освоєння світу з метою його предметного перетворення; переведення суб'єктивного в площину об'єктивного

Праця – специфічно людський спосіб цілеспрямованого, опосередкованого предметними і духовними засобами перетворення зовнішнього світу з метою задоволення потреб

Предикат – у логіці один з двох термінів судження, в якому вказується на властивість чи особливість предмета (суб'єкта судження)

Предмет – категорія, що позначає певну цілісність, виділену з множини об'єктів у процесі діяльності чи пізнання

Преформізм – учення, згідно з яким у зародкових клітинах організму містяться структури, що визначають основні риси розвитку і будови організмів наступних поколінь

Принцип – основне первісне положення якої-небудь теорії, вчення тощо; внутрішнє переконання людини, погляд на стан речей

Принцип верифікації – принцип встановлення істинності наукових тверджень за допомогою даних відчуттів

Принцип фальсифікації – спосіб формування логічного критерію істинності, за яким універсальне твердження є істинним, якщо жодне інше твердження, яке з нього випливає, не є хибним

Природа – весь навколишній світ у всій різноманітності форм, самопричинне, передує людині і є універсальною умовою її існування

Проблема – складне теоретичне або практичне питання, що потребує поглибленого дослідження і розв'язання

Провіденціалізм – релігійне розуміння історії як прояв волі Бога, здійснення наперед визначеного божественного плану

Прогноз – науково-обгрунтоване передбачення про можливий у майбутньому розвиток певних явищ і процесів

Прогрес – напрям розвитку, що характеризується переходом від нижчого до вищого, від менш організованого до більш організованого, досконалого

Пропаганда – діяльність, спрямована на поширення серед людей певних ідей, учень і поглядів і формування в них відповідних світоглядних позицій

Протестантизм – один із напрямів християнства, що виник у надрах католицизму внаслідок Реформації; один з основних догматів – спасіння через особисту віру

Протилежність – категорія, що відображає властивості, процеси, тенденції, які взаємно виключають одне одного

Протяжність – одна з характеристик простору, що притаманні механічним та фізичним тілам і системам та їх взаємозв'язкам

Психіка – спосіб відображення твариною або людиною зовнішнього світу через систему образів і дій

Психоаналіз – загальна теорія і метод лікування нервових і психічних захворювань, що започатковані З. Фрейдом

Психологізм – напрям у філософії та соціології, що визнає психологію основною філософською і соціологічною наукою

Психологія – наука про закономірності, розвиток і форми психічної діяльності тварини і людини

Псюхе – поняття давньогрецької філософії, в якому розвиваються уявлення про ідеально-духовні елементи реальності

Р

Раціоналізм – філософський напрям, що вважає розум єдиним джерелом і критерієм пізнання

Реалізм – у середньовічній філософії напрям, що ґрунтувався на визнанні того, що загальні поняття є реальними духовними сутностями і субстанціями речей

Реальність – те. Що існує насправді, поза свідомістю – об'єктивна реальність, а у свідомості – суб'єктивна реальність

Революція – глибокі якісні зміни в розвитку яких-небудь явищ природи, суспільства чи пізнання

Регрес – перехід від вищих форм поступу до нижчих, рух назад, зміни на гірше

Редукція – процес або дія, змістом яких є зменшення, спрощення чогось

Релігія – специфічний тип світогляду, відповідна поведінка і сукупність дій, що ґрунтуються на вірі в існування надприродних сил (Бога)

Релятивізм – методологічний принцип, який полягає в абсолютизації відносності й умовності змісту пізнання, а також моральних норм і принципів

Ренесанс – епоха Відродження – епоха в культурному та ідейному розвитку низки країн Європи (XIV – XVI ст.), зумовлена зародженням буржуазних відносин; основним ідейним змістом антифеодальної культури Р. був гуманізм (термін Р. – умовний, оскільки зводить увесь смисл цього історичного явища до відродження античної культурної спадщини)

Ретроспекція – спосіб розгляду, осмислення подій сучасності під кутом зору минулого, виявлення в ньому тенденцій, наявних у сучасності

Рефлекс – опосередкована нервовою системою реакція організму на вплив зовнішнього і внутрішнього середовища

Рефлексія – спосіб мислення, що спрямований на осмислення й усвідомлення пізнавального акту й пізнання внутрішнього світу людини

Реформація – соціально-політичний та релігійний рух XVI – XVII ст. в Європі, спрямований проти феодалізму та католицької церкви

Речовина – один із видів матерії, що має просторову обмеженість, масу спокою і є предметом дослідження фізики, хімії тощо

Ригоризм – суворе, неухильне, надмірно дріб'язкове дотримання певних принципів, правил, переважно з питань моральності

Риторика – ораторське мистецтво, наука про красномовство, що вивчає способи побудови мовлення з метою переконання слухачів й досягнення естетично-емоційного ефекту

Ритуал – одна з форм символічних дій, що виражає зв'язок суб'єкта з системою соціальних відносин і цінностей

Рід – за первісного ладу – форма спільності людей, пов'язаних кровною спорідненістю; у логіці – характеристика класу предметів

Річ – окремий предмет об'єктивного світу, що має відносну відособленість і сталість

Розвиток – незворотна, спрямована й закономірна зміна матеріальних та ідеальних об'єктів, поступальна зміна явищ матеріального та духовного

Розсудок – спосіб інтелектуальної діяльності відповідно до заданих схем і шаблонів, без проникнення у змістовну сутність поняття

Розум – вища форма творчої інтелектуальної діяльності, що полягає в усвідомленому оперуванні поняттями і опирається на розкриття їхньої природи і змісту

Романтизм – напрям у літературі, мистецтві та філософії, що виник у Європі на початку XIX ст., який боровся з канонами класицизму, висуваючи на перший план особистість і почуття; романтики у своїй творчості широко використовували історичні та народно-поетичні теми; настрої, який характеризується ідеалізацією дійсності, мрійливим спогляданням

Рух – спосіб існування матерії, невід'ємна властивість будь-яких її утворень, що оїоплює собою всі зміни та процеси, які відбуваються у сфері природи і духу

С

Сакралізація – введення у статус священного предметів, явищ, подій, людей тощо

Сакральний – той, що відноситься до сакрального, священного

Самосвідомість – усвідомлення людиною чи соціальною групою самої себе, свого місця й ролі в природі й суспільстві

Свідомість – вищий рівень психічної активності людини як соціальної істоти; цілеспрямоване і творче відображення об'єктивної дійсності у формі образів й понять

Світ – універсальна предметність, що протистоїть людині, стосовно якої людина визначається як суб'єкт, що створює власний духовний світ

Світогляд – форма суспільної самосвідомості людини, через яку вона осмислює й оцінює своє ставлення до світу і визначає своє призначення і місце в ньому

Свобода – сутнісна характеристика людини, що полягає в її здатності діяти відповідно до своїх інтересів і цілей і ґрунтується на виборі можливих способів, форм і напрямів діяльності

Свобода волі – філософське поняття, що позначає філософсько-етичну проблему зумовленості (детермінованості) чи самовизначення людської волі

Свобода совісті – спосіб морального самовизначення людини у ставленні до явищ суспільного життя

Секуляризація – процес звільнення від впливу релігії різноманітних сфер життя суспільства і людини, позбавлення церкви певних майнових прав, впливу на політичне життя тощо

Семантика – розділ мовознавства, а також логіки, що вивчає зміст значення і смисл слів і виразів і співвідношення між ними

Семіотика – загальна теорія систем знаків, кожному з яких надається певне значення

Сенсибельний – філософський термін, яким позначають предмети і явища світу, що досягаються за допомогою відчуттів

Сенсуалізм – напрям у теорії пізнання, що визначає відчуття основною формою і джерелом знань

Символ – форми виразу духовного змісту за допомогою матеріальних предметів та образів, що виступають як знаки цього змісту

Синкретизм – злитість, нерозчленованість, що характеризує первісний, нерозвинутий стан чого-небудь

Синтез – метод дослідження якого-небудь явища у його єдності та взаємозв'язку частин; узагальнення, зведення до єдиного цілого даних, здобутих аналізом

Синтоїзм – національна релігія японців, що сформувалася в 6 – 7 ст. на базі родоплемінних культів

Система – сукупність елементів, що перебувають у взаємних зв'язках співвідпорядкування й координації і складають певну цілісність

Системний підхід – напрям у методології соціально-наукового пізнання, що ґрунтується на дослідженні об'єктів як систем

Сім'я – соціальне об'єднання, члени якого пов'язані шлюбними взаєминами, спільністю побуту, взаємодопомогою та моральною відповідальністю

Скептицизм – філософське вчення, що піддає сумніву можливість достовірного пізнання світу

Слово – структурно-семантична одиниця мови, що відображає результати досвіду й пізнання світу; єдність знака і позначуваного

Смерть – природне і закономірне (можливе неприродне і випадкове) завершення життя будь-якого живого організму

Смисл – особливий зміст, яким людина наділяє прояви своєї життєдіяльності, явища та процеси світу й надає їм певного значення в системі культури

Смисл буття – поняття світогляду, в якому відображено фундаментальну проблему існування людини як унікальної, активної і творчої особистості

Совість – категорія етики, що позначає моральне почуття, в якому виявляється самооцінка особою її дій і вчинків у системі усталених моральних норм

Соліпсизм – крайня форма суб'єктивного ідеалізму, в якій реально існуючим визнається суб'єкт, все ж інше голошується продуктом його свідомості

Софістика – спосіб міркувань, що ґрунтується на навмисному порушенні законів логіки й оголошенні хибних умовиводів істинними

Соціалізація – процес становлення особистості на основі засвоєння нею елементів культури й соціальних цінностей

Соціалізм – соціально-утопічне вчення про суспільство соціальної рівності, яке ґрунтується на суспільній власності

Соціальна верства – соціальна група, що має проміжні, недостатньо виражені соціальні характеристики (природні або суспільні відмінності)

Соціальна група – відносно стала сукупність людей, що є складовим елементом соціальної структури певного суспільства

Соціальна екологія – сукупність наук, що досліджують взаємодію між людськими спільностями та навколишнім географічним, соціальним і культурним середовищем, а також вплив результатів цієї взаємодії на фізичне і психічне здоров'я людини

Соціальна психологія – наука, що вивчає закономірності, специфічні риси психічної діяльності та поведінки соціальних спільностей, їх взаємодію та вплив на соціальну поведінку особи

Соціальне середовище – суспільні, матеріальні та духовні умови, що оточують людини, забезпечують її існування, формування та діяльність

Соціальний прогрес – провідна тенденція розвитку суспільства, що відзначається гармонізацією суспільних відносин, удосконаленням технології та духовно-культурним зростанням людини

Соціальний простір – сукупність умов, що визначають можливості для реалізації людиною, соціальною групою чи суспільством потреб, потенцій і здібностей

Соціоантропогенез – взаємозумовлений цілісний історичний процес виникнення і формування суспільства і морфологічного розвитку людини

Соціобіологія – напрям у філософії та соціології, що досліджує еволюційно-біологічні передумови соціальної поведінки людини

Соціологія – наука про суспільство як систему та про окремі соціальні інститути, а також про процеси і групи стосовно суспільства в цілому

Соціометрія – галузь соціальної психології, предметом вивчення якої є міжособистісні взаємини в малих соціальних групах

Спадковість – здатність організмів передавати ознаки від батьків до нащадків

Спекулятивний – тип теоретичного знання, що виводиться без звернення до досвіду, за допомогою рефлексії і спрямований на основні засади буття, культури, науки

Спіритизм – містична течія, послідовники якої віряють в існування потойбічного світу душ і духів і можливість спілкування з ними за допомогою спеціальних ритуалів

Спіритуалізм – філософські погляди, згідно з якими дух є першоосновою дійсності, що як безтілесна субстанція існує поза матерією і незалежно від неї

Споглядання – емпіричний ступінь пізнання, в основі якого лежить безпосереднє чуттєве відображення об'єкта

Спостереження – свідоме й цілеспрямоване сприйняття, зумовлене завданнями пізнання й діяльності

Спростування – обґрунтування хибності або сумнівності якогось судження, твердження

Стереотип – звичний, усталений спосіб духовної діяльності, стійкі форми сприйняття й оцінки соціальних об'єктів та явищ

Стиль – індивідуальна манера, своєрідні, неповторні особливості діяльності, творчості, мислення, висловлювання

Стоїцизм – одна з провідних течій еліністичної та римської філософії, заснована в кінці 4 ст. до н. е., що розробляла поняття міцної і розумної основи морального життя; завдання мудреця – стоїка, згідно з С., -- звільнитися від пристрастей і жити, підкорившись розуму

Структура – взаєморозміщення й зв'язок складових частин чого-небудь; внутрішня будова чого-небудь

Структуралізм – загальна назва ряду напрямів у соціогуманітарному пізнанні XX ст., пов'язаних із виявленням структури, тобто сукупності відношень між елементами цілого, що зберігають свою сталість у ході різних перетворень і змін

Структурно-функціональний аналіз – один із принципів системного дослідження соціальних явищ і процесів як структурно розчленованої цілісності, в якій кожний елемент структури має певне функціональне призначення

Суб'єкт – носій предметно-практичної й духовної діяльності, джерело активності й творчості, спрямованих на об'єкт

Суб'єктивізм – світоглядна позиція, що абсолютизує роль суб'єкта й недооцінює об'єктивні закономірності в розвитку світу та його освоєнні

Суб'єктивне – те, що властиве суб'єктові, визначається його діяльністю; духовна діяльність людини як суб'єкта

Суб'єктивний ідеалізм – ідеалістичний філософський напрям, що заперечує існування зовнішнього, матеріального світу; його представники вважають, що основою всіх явищ є людська свідомість, а зовнішній світ існує у свідомості суб'єкта

Сублімація – психічний процес перетворення й переведення енергії інстинктів у сферу соціальної діяльності і культурної творчості

Субстанція – незмінна основа всього існуючого, протилежна всьому мінливому й випадковому; матерія, природа

Субстрат – загальна основа різноманітних явищ, основа спільності або подібності однорідних явищ

Сугестія – вплив, навіювання

Судження – форма думки, в якій стверджується або заперечується щось стосовно предметів чи явищ

Суспільні відносини – взаємини, що складаються між людьми в процесі їхнього економічного, соціального, політичного, духовного життя і діяльності

Суспільство – відносно відособлена від природи частина матеріального світу, система зв'язків і відносин між людьми, що складаються між ними в процесі життєдіяльності

Сутність – філософська категорія, що виражає головне, основне, визначальне в предметі й пізнається на рівні теоретичного мислення

Схоластика – тип середньовічної релігійної філософії, що відзначалася поєднанням догматичних тверджень з раціональною, логічною проблематикою

Сцієнтизм – світоглядна позиція, згідно з якою наукові знання являють собою найвищу культурну вартість і достатню умову орієнтації людини у світі

Сюрреалізм – один із напрямів сучасного мистецтва, представники якого проголосили підсвідомість (сни, галюцинації, нереальні зв'язки предметів і явищ) джерелом мистецтва

T

Табу – категорична заборона певних дій, що ґрунтуються на глибокій вірі в неминучу кару за порушення цієї заборони

Табула раса – термін сенсуалістичної філософії, що позначає стан свідомості новонародженої людини, в якій відсутні будь-які знання через відсутність досвіду

Тавтологія – повторення одного й того ж визначення, фрази іншими, близькими за змістом словами

Талмуд – збірник догматичних, релігійно-етичних і правових законоположень іудаїзму

Творчість – продуктивна діяльність, що здатна породжувати щось якісно нове у матеріальній і духовній сферах

Теза – визначальне істотне твердження в певній концепції, теорії; втвердження, що потребує доказу, аргументації

Теїзм – релігійно-філософське вчення, що ґрунтується на розумінні Бога як нескінченної особи, що створила світ і визначає процеси і події в ньому

Телеологія – вчення, що пояснює закономірний зв'язок явищ природи не об'єктивними причинами, а метою, наперед визначеною волею Бога

Темпераменти – сукупність психічних властивостей людини, що фізіологічно пояснюються основним типом вищої нервової діяльності і виявляються у поведінці людини, напруженості й урівноваженості перебігу її психічної діяльності

Тенденція – напрям, спрямування розвитку якого-небудь явища чи процесу

Теогонія – сукупність міфів про походження богів, що притаманна політеїстичним релігіям

Теодицея – боготипправдання, релігійно-філософське вчення, яке має на меті усунути суперечності між вірою в справедливого Бога і наявністю зла на землі

Теократія – форма правління, за якої політична влада належить духівництву

Теологія – богослов'я, система теоретичного викладу, тлумачення й обґрунтування ідеї Бога, релігійних тверджень

Теорія – система вірогідних наукових знань про якусь сукупність об'єктів, яка описує, пояснює й передбачає явища певної предметної галузі

Теорія відносності – фізична теорія, з якої випливає філософський висновок про простір-час як неподільну форму існування матерії

Теорія пізнання (гносеологія, епістемологія) – розділ філософії, що вивчає проблеми природи пізнання, його закономірностей та можливостей, відношення знання до реальності тощо

Теорія факторів – соціологічні концепції, що пояснюють суспільний процес впливом одного або сукупності факторів

Теорія цінностей (аксіологія) – філософське вчення про природу цінностей, їх місце і взаємозв'язки в реальності та структурі ціннісного світу людини

Теософія – релігійно-філософське вчення, що проголошує предметом пізнання божественну мудрість, а його джерелом – містичну інтуїцію та одкровення

Термін – слово або словосполучення, що виражає певне поняття якоїсь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя

Техніка – сукупність штучних, взаємопов'язаних засобів праці, спрямованих на перетворення природи з метою виробництва матеріальних і духовних благ та користування ними

Технократія – соціальна концепція, що стверджує потребу у встановленні політичної влади технічними працівниками; соціальний прошарок вищих функціонерів виробництва й управління

Типове – нормальне, зразкове для даної конкретної сфери об'єктивного світу, а також творчого процесу

Толерантність – терпимість до чужих думок, вірувань, переконань

Томізм – напрям схоластичної філософії і теології католицизму, започаткований Томасом Аквінським

Тотальність – повнота, всезагальність, всеохопність, всеосяжність усіх сторін предмета (дійсності)

Тотемізм – одна із форм родо-племінної релігії, що ґрунтується на вірі в кровну спорідненість і надприродний зв'язок певної родової групи і якоїсь тварини, рослини, предмета

Тотожність – рівність предметів або думок, збіг усіх їхніх властивостей, що дає змогу розглядати їх як один і той самий предмет або думку

Традиція – відносно стійкі утворення соціальної та культурної спадщини, що передаються і зберігаються від покоління до покоління

Трактат – наукова праця, в якій докладно розглянуто якість окреме питання або проблему

Трансцендентальний – поняття, що виражає загальні надчуттєві (трансцендентні) форми буття, які пізнаються до будь-якого досвіду, апріорно (простір, час, причиновість)

Трансцендентний – той, що лежить поза межами свідомості й пізнання, поза звичайним світом

Тривіальний – звичайний, буденний, заяложений, неоригінальний

Тріада – єдність, утворювана трьома частинами; три стадії (теза, антитеза, синтез), що в ідеалістичній філософії Гегеля характеризують діалектичний розвиток

Труїзм – загальновідома істина, банальність

У

Увага – форма психічної діяльності людини, що виявляється в спрямованості та зосередженості на певних об'єктах

Узагальнення – логічна дія, в процесі якої здійснюється перехід від одиничного до загального, або від менш загального до більш загального

Умовивід – спосіб логічного зв'язку висловлювань, за допомогою якого з наявних тверджень (засновків) можна одержати нове твердження (висновок)

Уніати – прихильники та віруючі греко-католицької церкви, що утворилася в 16 – 17 ст. і поєднала елементи православ'я і католицизму

Універсалії – термін схоластичної філософії для позначення загальних понять

Універсальний – різнобічний, всеохоплюючий; різноманітного призначення, який виконує різноманітні функції

Універсум – Всесвіт, світ як ціле в єдності всіх його об'єктів, проявів і властивостей

Унітарний – об'єднаний, єдиний, який становить єдине ціле; спрямований на об'єднання, єдність

Уніфікація – приведення до єдиної форми чи системи

Упанішади – загальна назва релігійно-філософських творів, що коментують Веди, найдавніші пам'ятки індійської літератури

Урбанізація – зосередження промисловості та населення у великих містах; процес зростання ролі міст у розвитку суспільства

Урбанізм – напрям у мистецтві та літературі ХХ ст., основна тематика якого – описання життя сучасного міста

Утилітаризм – принцип оцінки всіх явищ із погляду їхньої користі, можливості бути засобом для досягнення якоїсь мети

Утопія – фантазія, мрія, що не ґрунтується на науковому вивченні закономірностей розвитку суспільства, немає реальних підстав для здійснення

Уявлення – здатність пам'яті до створення образу раніше сприйнятого предмета; форма чуттєвого відображення у вигляді наочно-образного знання

Ф

Фабула – послідовне, стисле викладення події, фактів, вчинків героїв, зображених у художньому творі

Факт – справжня подія, явище; дійсність, реальність

Фактор – рушійна сила, причина, умова будь-якого процесу, явища

Фантазмагорія – фантастичні картини й фігури, одержані за допомогою різних оптичних пристроїв; фантастичне уявлення про щось; маячні видіння, щось нереальне; химерне, дивне перетворення, зміна

Фаталізм – форма світогляду, згідно з яким будь-яка подія чи людський вчинок визначені наперед і виключають випадковість і вільний вибір

Феномен – явище, що досягається в чуттєвому досвіді, об'єкт чуттєвого споглядання

Феноменалізм – філософське вчення, згідно з яким основними об'єктами пізнання є феномени, а не сутності речей

Феноменологія – напрям сучасної філософії, предметом пізнання якого є рефлексія свідомості про свої акти і зміст, пізнання людського існування і культури

Феодалізм – суспільний устрій, для якого властива перевага натурального господарства, особисте економічне підпорядкування, ієрархізація соціальної структури

Фетишизм – одна з форм родо-племінної релігії, що ґрунтується на вірі в надприродні властивості предмета

Фідеїзм – в релігійному світогляді утвердження пріоритету віри, одкровення перед розумом і науковим знанням

Фізикалізм – одна з концепцій неопозитивізму, що полягає у вимозі перекладу речень конкретних наук на мову фізики

Філогенез – процес історичного формування і становлення певного виду організмів

Філософія – один із типів світогляду, теоретичне осмислення людиною свого ставлення до світу, виражене у формі ідей, принципів, категорій

Філософія життя – один із напрямів філософії XIX – XX ст., основним поняттям якого є “життя”, як цілісна реальність, що досягається за допомогою інтуїції

Філософія історії – розділ філософії, предметом якого є пізнання й інтерпретація історії як цілісного процесу

Філософія культури – розділ філософії, що досліджує сутність і значення культури в житті людини і суспільства

Філософія науки – напрям сучасної філософії, що досліджує структуру наукового знання, засоби й методи наукового пізнання, способи розвитку й обґрунтування знання

Філософія природи – уможливлення тлумачення природи, що розглядається в її цілісності

Філософська антропологія – філософське вчення про людину та її сутність; течія в сучасній філософії, що теоретично узагальнює природничі й гуманітарні науки про людину

Флюїд – особлива невагома рідина, за допомогою якої пояснювали явища тепла, магнетизму, електрики; за містичними уявленнями спіритів, -- особливий психічний струм, що виходить з людини

Флуктуючий – швидкоплинний, мінливий

Форма – будь-який зовнішній вигляд, обрис предмета, якому відповідіє внутрішній зміст

Формалізація – метод, що полягає в заміні всіх змістовних термінів символами

Формальна логіка – наука, що вивчає форми мислення та структуру наукового знання

Фрейдизм – психологічне і філософське вчення, розроблене австрійським лікарем-психіатром З. Фрейдом

Фундаменталізм – крайня форма консерватизму в релігійних течіях (протестантизм, іслам)

Фундаментальний – міцний, вагомий, надійний, ґрунтовний, глибокий

Функціональна психологія – напрям у психології XIX – XX ст., який обстоював ідею цілісності психіки, що реалізує свої відправлення як доцільний зв'язок організму й середовища

Функціональна школа – течія в соціології, згідно з якою суспільство є єдиною соціальною системою, де кожний елемент виконує певну соціальну функцію

Функція – спосіб реалізації можливостей речі або елемента системи, спрямований на досягнення певного ефекту

Футурологія – наука про майбутнє, наукове передбачення й проектування майбутнього

Х

Характер – цілісний і стійкий індивідуальний склад душевного життя людини, що проявляється в окремих актах і станах її психічного життя

Харизма – виняткова здібність, божий дар

Хасидизм – релігійно-містичний рух єврейства, що склався в надрах іудаїзму внаслідок його пристосування до нової соціально-економічної та духовної ситуації (в Україні 18 ст.)

Хіліазм – віра в тисячолітнє царство Бога і праведників на землі, що ґрунтується на пророцтвах Апокаліпсиса

Холізм – напрям у сучасній філософії, який розглядає цілісність світу як наслідок творчої еволюції і спрямовується нематеріальним і непізнаним “фактором цілісності”

Християнство – одна з трьох найбільших релігій світу, що виникла в I ст. до н.е. і засновником якої вважається Ісус Христос

Ц

Цивілізація – ступінь розвитку матеріальної та духовної культури, суспільного розвитку в цілому

Цинізм – нахабне, зневажливе, презирливе ставлення до норм моралі, загальноприйнятих норм поведінки

Ціле – поняття, що виражає завершену, стійку внутрішню зумовлену органічну єдність об’єкта, його відносну відокремленість від навколишнього середовища

Ціле покладання – один із визначальних компонентів діяльності людини, що відзначається свідомим формуванням цілей, яким підпорядковані програма і вибір дій та створення засобів їх досягнення

Ціль – ідеальний, наперед визначений результат людської діяльності, спрямований на перетворення дійсності відповідно до усвідомлених потреб людини

Цінність – категорія, що позначає позитивне значення явищ природи або соціокультурної сфери

Ч

Час – категорія, що позначає притаманну матерії, окремим її речам і проявам, а також духовним явищам і внутрішнім станам людини, зміну, що характеризується послідовністю, тривалістю, інтенсивністю

Частина – вираження органічного складника цілого, що містить у собі індивідуальні властивості, а також цілого, до якого він належить

Чисте мистецтво – естетична концепція, що утверджує самоцінність мистецтва та незалежність його від суспільного життя

Ш

Шаріат – сукупність юридичних і релігійних норм, заснованих на Корані; мусульманське право

Шіїзм – напрям в ісламі, прибічники якого алегорично тлумачать Коран і мають своє священне писання – абгар

Шовінізм – проповідування національної винятковості, протиставлення інтересів однієї нації інтересам інших націй, розпалювання національної ворожнечі та ненависті до інших рас і націй

Шлюб – історично зумовлена, санкціонована і регульована суспільством форма взаємин між чоловіком і жінкою, що визначає їхні права та обов’язки одного щодо іншого та щодо дітей

Я

Я – духовний центр людської особистості, індивідуальності, що свідомо й діяльно ставиться до самої себе і через себе – до зовнішнього світу

Явище – категорія, що позначає зовнішні властивості, процеси і зв’язки предмета, що пізнаються шляхом безпосереднього живого споглядання

Якість – категорія, що позначає притаманну речам специфічну визначеність, яка тотожна з їхнім буттям і відрізняє їх від інших речей